

تجلیات حکمت معنوی در هنر اسلامی

نوشته:

محمد مدد پور

شرکت چاپ و نشر بین الملل
وابسته به انتشارات امیرکبیر

۱۳۸۴

مددپور، محمد، ۱۳۳۴-۱۳۸۴

تجلیات حکمت معنوی در هنر اسلامی / مؤلف: محمد مددپور -

تهران: مؤسسه انتشارات امیر کبیر، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۴.
۲۸۶ ص.: مصور.

ISBN 964 - 304 - 213 - 8

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص [۲۸۱] - ۲۸۶: همچنین به صورت زیر نویس.

۱. هنر اسلامی - فلسفه ۲. معنویت در هنر. مؤسسه انتشارات امیرکبیر، شرکت چاپ و نشر بین الملل.

۷۰۹/۱۷۶۷۱

۴ ت ۴ م / ۸۶۲۶۰

۳۷۵۲۲ - ۸۴ م

کتابخانه ملی ایران

تجلیات حکمت معنوی

در هنر اسلامی

مؤلف

محمد مددپور

ناشر

شرکت چاپ و نشر بین الملل وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر

نوبت چاپ..... اول - زمستان ۱۳۸۴

چاپ و صحافی..... چاپخانه سپهر

شمارگان..... ۳۰۰۰ نسخه

قیمت..... ۳۰۰۰ ریال

ISBN 964 - 304 - 213 - 8

شابک ۹۶۴ - ۳۰۴ - ۲۱۳ - ۸

حق چاپ محفوظ است.

E. mail: intlpub@intlpub.ir
WWW. Intlpub.com

رقم فیض و سایه های خیال

اشاره:

ده سال از چاپ اول کتاب شریف تجلیات حکمت معنوی در هنر اسلامی می گذرد. مؤلف ارجمند کتاب، اینک رخت از این کهنه رباط برکنشیده و به جهانی دیگر کوچ کرده است. روح و ریحان و رضوان خداوند بر او باد. انتشارات امیرکبیر با چاپ این کتاب، در سال ۱۳۷۴ نشان داد که در تشخیص راه صواب و سلوک صحیح فرهنگی، در حکمت و عرفان شیعی، طریق روشنی را می پوید؛ امید که عمل دست اندرکاران چاپ این اثر، مقبول حق تعالی واقع شود.

حالیا از قضای روزگار، قرعۀ نوشتن مقدمه، به نام این بیچاره افتاده است تا شاید به سبب بیش از چهارده سال همدلی و همخنی با ایشان، بتوانم با مدد از روح اولیا و بزرگانی که مددپور به آنان عشق می ورزید و از ایشان نور می گرفت، چند سطری را برای تمهید چاپ کتاب در شرکت چاپ و نشر بین الملل، قلمی کنم. بدیهی است که در نوشتن این مدخل، به کتاب حاضر و برخی دیگر از آثار نویسنده مراجعه شده است. یاد مانای دکتر محمد مددپور گرامی باد و خداوند او را با حضرات معصومین علیهم السلام محشور و غریق بحار رحمت و اسمعاش کند.

و ما توفیق الا بالله علیه توکلت و الیه انیب

مهم ترین کار استاد دکتر مددپور، طرح پرسش است؛ پرسش های نو به نو، از حقیقت و ذات هنر. ممکن است در باب هنر، دیگران نیز به طرح پرسش بپردازند اما ذات و حقیقت هنر، غالباً با پرسش های نفسانی جدید، در حجاب می رود و در این گونه پرسش ها معمولاً از ذات هنر و لفظ و معنی شریف آن غفلت می شود.

مرحوم دکتر مددپور، در اوضاع و احوال آشفته این روزگار و بیچارگی پدیدآمده در عصر عسرت و وارونگی، بر آن شد تا با التزام به مآثورات و معارف پیشینیان و بخصوص فرهنگ اهل بیت علیهم السلام برای نیل به معرفت پرسش هایی را طرح کند؛ پرسش از زیبایی، وجود، زمان، مکان، معرفت و شناسایی؛ پرسشی ورای پرسش های نفسانی که در تورم هنرشناسان غریزه، از سر خودنیادی، یکی بعد از دیگری طرح می شود و پاسخ می گیرد.

دکتر محمد مددپور هیچگاه مدعی نبود که با طرح این پرسش ها به حقیقت و ذات اصیل هنر رسیده است؛ اما نتیجه طرح چنین پرسش هایی را ایجاد رخنه در جهان ظلمانی و اکنون زده عصر حاضر می دانست و آن را ضروری می انگاشت. تلفی ایشان از رسیدن به حقیقت و ذات هنر این بود: گذشت از این دوران به فوۀ انفاس قدسی و معرفت اُنسی عالمان ربانی و عارفان صمدانی که متصل به دریای رحمت و آشنا به اسمای حسنی پروردگار هستند.

ایشان تفکر و حکمت را جوهر هنر دینی می دانست؛ تفکری که راهبر سیر بشر از ظاهر به سوی باطن و از باطل به سوی حق باشد. مرحوم دکتر مددپور، در زمرۀ نادر مردانی از بندگان خدا بود که به اقلیم حکمت و هنر قدسی راه یافته و به سرای عظیم اندیشه و حکمت اُنسی بار یافته اند. از دیدگاه این متفکر بزرگ، با حیات مجدد تفکر و حکمت اُنسی، هنر اسلامی نیز احیا خواهد شد و این به طلب ما و لطف الهی بستگی دارد. به نظر ایشان چنین طلب و تمنائی فقط در هنر آماده گر انقلاب اسلامی تجلی کرده است؛ نه هنر افیون زده بزمی و عرفان تجدد زده خائفاهی که با جهاد حقیقی، در هر دو مرتبۀ اصغر و اکبر آن، بیگانه است؛ و نه هنرمندان وارفته ای که عالم هنر اسلامی را چونان بازار مکارۀ عیش و عشرت و عشق مجازی و دروغین می نگرند.

استاد مددپور، در پیروی از حکمت اسلامی معتقد بود که جهان جلوه و مشکات انوار الهی است و حاصل فیض مقدس نقاشی ازل و ابد. هر ذره و هر موجودی از موجودات جهان، و هر نقش و نگار، مظهر اسمی از اسمای الهی است و انسان کامل، مظهر جمیع اسماء و صفات و گزیده عالم.

ایشان معتقد بود هنرمند در سایه چنین تفکری می تواند به ذات هنر تقرب یابد، هم به صورت پردازد و هم از

دیدار اشیاء، چنان که هستند، بهره‌مند شود. هنرمند در این فضای مقدس هم عابد است و هم زائر. هنرمند مؤمن با خیالاتی که مظهر قهر و سخط الهی هستند، سر و کار ندارد. اثری که این هنرمند ابداع می‌کند، نه آن وجود طاغوتی هنر اساطیری و خدایان میتولوژی است نه حتی خدای قهر و سخط یهودیان (یهوه). این وجود متعالی و برتر، اسماء الله الحسنى است که در هنر او به ظهور می‌رسد.

صورت خیالی در این مرتبه برای هنرمند مشهود می‌شود و واسطه‌ای است برای حضور و تقرب به اسم اعظم الهی و انس به جمال و بهاء و عالم قدس؛ بدین اعتبار هنرمند لسان الغیب می‌شود. یعنی قطع تعلق از ماسوی الله پیدا می‌کند و به مقام و منزل حقیقی، یعنی توحید نایل می‌شود. هنرمند در نظر استاد مددپور، باید با سیر و سلوک معنوی، از جهان ظاهر، که خیال اندر خیال و نمود بی‌بود و ظلال و سایه و عکس است، بگذرد و به ذی عکس و ذی ظل برود و تقرب به حق تعالی پیدا کنند. در نظر دکتر مددپور، هنرمند مسلمان تفکر تنزیهی دارد و از کثرات می‌گذرد تا به وحدت نایل آید. انتخاب نقوش هندسی، اسلیمی، ختایی، کمترین استفاده از تصویر چهره انسان، و وحدت این نقوش در یک نقطه، تأکیدی بر این اساس است.

باری بهشت، بهاری است جاودان و باغی است پیوسته شکوفان و شاداب از جویبارهای روان حکمت؛ و نیز آرامش و آسایشی است تباهی‌ناپذیر، همچون اندیشه‌های پاک و بلند و قدسی؛ و در مثل چون کانی‌های گرانها و بلورین. از نغزترین حقایق، یکی آن است که باغ خلد، حاصل اندیشه و عمل مردان و زنانی است که جز به جاودانه، دل نبسته‌اند. آنان که حقیقت وجودشان، بر اساس طلب و تمنای که داشته‌اند، به معادن تشبیه شده است؛ معادن طلا و نقره.

مرحوم دکتر مددپور نیز بحق، یکی از این انسان‌هاست که با شیدایی شاعرانه خویش و با بهره‌گیری از طلب و تمنای موعود، که در جانش بود، در مرتبت و مقام تعالی خواه، به ساحت ایمانی نور محمدی ﷺ پیوند می‌خورد و با اسلاف شوریده‌سر متفکران حکمت انسی، چون حافظ و ابوسعید، اتصال می‌یافت. دکتر مددپور، از پاکبازان انقلاب اسلامی و از ارادتمندان حضرت امام خمینی قدس سره و مقام معظم رهبری مد ظله العالی بود. آثاری که وی به وجود آورد، گواه این ادعاست؛ پیوند او با سید شهیدان اهل قلم، مرتضی آوینی قدس سره، و هم‌افقی این دو یار سفرکرده، تأییدی است بر آنچه گفته آمد. علاوه بر اینها، دکتر مددپور، اولین کتاب خویش، در عرصه حکمت معنوی و ساحت هنر را به بسیجیان گمنام تقدیم کرد و این افتخار بزرگ، بر پیشانی آن کتاب، همیشه خواهد درخشید.

دکتر محمد مددپور، حضرت امام خمینی رضوان الله تعالی علیه را آغاز راه انکشاف بقیة الله عجل الله تعالی فرجه الشریف می‌دانست و معتقد بود که با ظهور مبارک آن امام غایب، جهان‌گشایشی تام و تمام پیدا می‌کند. ایشان شأن کلمات را نه انجمادی و غیرحضور، بلکه باطن آنها و راهی می‌دانست که غایت و گم‌شده فکری انسانها را نشان می‌دهد. تفکری که استاد مددپور در آن طریقت گام برمی‌داشت حکمت انسی و علم الاسماء تاریخی بود. وی گرچه از متفکران غربی مانند هایدگر و هولدرلین برای نفی خودبنیادی غرب بهره می‌برد، و گرچه، نسبت به مرحوم دکتر سیداحمد فردید ارادت قلبی داشت و شاگرد ایشان بود، در عین حال هیچ‌گاه سرسپرده کسی جز انبیا و اولیا و معصومین علیهم السلام نشد و در مقابل همه انسان‌های فهیم و حکیم در شرق و غرب خاضع و خاشع بود. او فقط به ساحت اهل بیت پیامبر ﷺ دل‌بستگی داشت. روانش در بهشت برین، همنشین قدسیان باد.

الحمد لله أولاً و آخراً
جهانگیر خسروشاهی

فهرست مطالب

درآمد: حقیقت، ولایت و هنر دینی	۱۱
باب اول: حکمت هنر اسلامی	۱۹
فصل اول. پیدایی و ابداع اثر هنری: تأملاتی در زمینه ماهیت هنر و شعر	۲۱
فصل دوم. حقیقت تاریخی هنر و ادوار فرهنگی - تاریخی	۵۷
صورت شناسی فرهنگی - تاریخی در معارف غربی	۵۷
چهار دوره فرهنگی - تاریخی	۶۳
وحدت شئون فرهنگی - تمدنی در ادوار تاریخی	۷۵
نظریه ارتقایی و ادواری تاریخ	۷۸
صورت شناسی فرهنگی - تاریخی در معارف دینی و اسلامی	۸۰
باب دوم: تاریخ هنر اسلامی	۸۹
فصل اول. زمینه‌های پیدایی هنر اسلامی	۹۱
فصل دوم. شمه‌ای از تشکر و تاریخ هنری جهان قبل از اسلام	۹۵
ماده هنر اسلامی	۹۵
هنر زرتشتی - ایرانی	۹۸
فصل سوم. حقیقت هنر در فرهنگ و تمدن اسلامی	۱۱۷
روح هنر اسلامی	۱۱۷
دوگانگی حضور و غیاب روحانیت در هنر اسلامی و مسیحی	۱۲۱
ممیزات هنر اسلامی	۱۲۹

۱۴۵	فصل چهارم. صور مختلف هنر اسلامی
۱۴۵	شعر
۱۵۶	موسیقی
۱۶۰	نظری به مبانی موسیقی در تفکر و فلسفه اسلامی
۱۶۴	خط و تذهیب و نقاشی
۲۰۸	اصول حاکم بر تجربه هنری نقاشان عصر اسلامی
۲۱۰	ظهور عالم مثال و خیال در نقاشی عصر اسلامی
۲۲۴	سکنی گزیدن آدمی در ساحت خیال
۲۳۲	رنگ و نور و طریقت تعلیم نقاشی در عصر اسلامی
۲۳۶	تکرار نقوش در هنر عصر اسلامی
۲۳۸	صنایع مستظرفه
۲۴۷	معماری
۲۷۲	آخرین کلام
۲۷۵	فهرست تفصیلی مباحث
۲۸۱	فهرست برخی منابع و مأخذ